

PRVO KOLO BIBLIOTEKE «HRVATSKA EKONOMSKA MISAO»

Glavni urednik: akademik Vladimir Stipetić

Izdanje: «Dom i svijet» i «Ekonomski fakultet u Zagrebu», Zagreb, 2004.

1.

Premda je gospodarski zaostajala i bila sve do Drugog svjetskog rata izrazito agrarna zemlja, Hrvatska je od samog početka industrijskog razvoja imala naprednu ekonomsku misao, s djelima koje sada po prvi put u jednoj ediciji objavljuju zagrebački Ekonomski fakultet i izdavač Dom i svijet. Promovirano je nedavno prvo kolo ove važne biblioteke kojoj je naslov HRVATSKA EKONOMSKA MISAO. To su knjige: Josip Šipuš, Temelj žitne trgovine, 1796; Ivan Luka Garanjin, Reforma Dalmacije — ekonomsko politička razmišljanja. 1806; Imbro Ignjatijević Tkalec, Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća, Jozo Tomašević, Novac i kredit, 1938; Rudolf Bićanić, Ekonomska podloga hrvatskog pitanja, 1938; Vladimir Lunaček, Povijest ekonomskih doktrina, dovršena u rukopisu 1945. i objavljena 1996. godine.

Zapaža se odmah da Uređivački odbor i Glavni urednik Vladimir Stipetić nisu pristupili objavljivanju značajnijih doprinosa hrvatskoj ekonomskoj misli kronološkim redom, kako su djela prepuštena javnosti u svom prvom izdanju. Prevladao je tematski kriterij i princip raznovrsnosti u njihovoj uspeloj prikladnoj kombinaciji. Zastupljeni su u ovom prvom kolu stari i noviji pisci, što omogućava da se sagledaju prevladavajući interesi pojedinih povijesnih razdoblja i tadašnje zaokupljenosti vodećih ekonomista. Dobro je što se već u ovom prvom kolu nalazi Lunačekova Povijest ekonomskih doktrina, što omogućava potrebnu usporedbu naše domaće i svjetske ekonomske misli. Pokazuje kako su djela hrvatskih ekonomista bila uvijek aktualna i kako su njihovi pisci pratili i dobro poznavali svjetsku ekonomsku misao svoga vremena.

2.

Knjiga Josipa Šipuš Temelj žitne trgovine izlazi 20 godina poslije Smithova Bogatstva naroda i prvo je objavljeno djelo koje pod njegovim utjecajem zagova liberalizaciju unutrašnje i vanjske trgovine. Pisac je uglavnom ostao poznat samo po tom djelu. Rođen je iza 1770. i za sebe kaže da je «horvaćan karlovački». Studira pravo u Pešti i Göttingenu, a po završetku studija objavljuje spomenuto djelo i nakon toga mu se gubi svaki trag. Ovo izdanje ima uvodno širi pogovor Glavnog urednika Vladimira Stipetića, koji je iscrpnim zahvatom ujedno i predgovor cijeloj biblioteci hrvatske ekonomske misli.

Šipuš zagovara standardizaciju hrvatskog jezika i njegovo korištenje umjesto latinskog, mađarskog i njemačkog jezika. Bilo je to prije nego što su sa sličnim zahtjevom nastupili Gaj i Ilirci. Kao ekonomist zagovara u to doba moderne liberalne stavove, kojima se zanosila i tadašnja napredna zapadna ekonomska misao. Odbacuje merkantilističko gledanje na vanjsku trgovinu, kao glavni izbor bogatstva naroda, te daje prednost poljoprivredi i trgovini, naročito domaćoj. Priklanja se tako fiziokratima i učenju Adama Smitha. Protivnik je državne intervencije i svih nastojanja da se ograničavanjem uvoza izvoza rješava probleme nestašice i skupoće hrane. Djeluje prema svom interesu gradi najbolje pridonose općem dobru.

Načela, koja iznosi Šipuš 1796. godine, umnogome su slična revolucionarnim načelima, koja je glede intervencije države na ekonomskom planu isticala Francuska revolucija iz 1791. i 1793. godine. Godine 1791. takozvani dekret Allarde proklamira načelo slobodne trgovine i industrije;

slično proklamiraju i zakoni od 14. lipnja 1791. U svim se tim zakonima osjeća kako ih donose fiziokratski učenici (ne zaboravimo da je među njima Mirabeau mlađi, sin fiziokratskog proroka Mirabeau-a), koji zagovaraju potpuni liberalizam u gospodarstvu. Načela nepovredivosti imetka i ekonomske slobode, koja karakteriziraju te zakone, značila su u isti mah i "princip neintervencije države u gospodarski život". Iako nisu podrobnije istražene veze između stavova Šipuća i francuskih revolucionara onog doba, očito je da postoje mnoge sličnosti u ekonomskim stavovima. Saint Just (1767-1794), primjerice, piše da "samo trgovina može da donese procvat slobodnoj državi, dok bi je luksuz otrovao; zbog toga je potrebno da se oporezuje potrošnja, a ne trgovina; tada će trgovina postati plod slobode, umjesto što je bila izvor despotizma". Najopširniji i najtemeljiti traktat o primjeni fiziokratske doktrine na dalmatinsku poljoprivredu napisao je Ivan Luka Garanjin pod naslovom Ekonomsko politička razmišljanja o Dalmaciji. Pisac pogovora je Danica Božić-Bužančić. Za razliku od drugih pisaca toga kruga, Garanjin je završio političko-ekonomske znanosti u Veneciji. Bio je frankofil, mason, kojega u Milanu prima vicekralj, a u Parizu i sam Napoleon. Kao iznimno uglednog, Francuzi ga uzdižu na mnoge časti u Ilirskim pokrajinama, ali zbog svog djelovanja i radova ima i velik ugled u znanstvenom svijetu. Vrlo je plodan: uz desetak manjih objavljenih radova, najznačajniji mu je rad knjiga, koju smo naprijed naveli, započeta 1786. godine, dopunjavana idućih godina i završena 1796., a tiskana (prvi dio) nepromijenjena 1806. godine. To je, međutim, trebala biti prva od deset zamišljenih knjiga, koje su trebale nositi zajednički naslov Reforma Dalmacije, političko-ekonomsko djelo i obuhvaćati oko 1200 stranica. Objavljena je samo gornja knjiga, a od ostalih sačuvali su se samo rukopisi nekih poglavlja, kao i plan cjelokupnoga rada. Garanjin polazi od ideja prosvjetiteljstva i francuskih enciklopedista, te ističe kako su "istraživanja mnogih znanstvenika okrenuta poljoprivredi, ribarstvu, zanatstvu i trgovini stvorila iz gotovo ničega znanost o javnom gospodarstvu. Zagovara slobodnu trgovinu zemljištem i traži da se otvore novi putevi kako bi se na što više načina došlo do većeg broja posjednika i lakšeg sjedinjenja posjeda. Zalaže se za agrarnu reformu koja će donijeti veličanstvene promjene u poljoprivredi. Pametan zakonodavac ne smije propustiti nijedno sredstvo koje bi omogućilo povećanje proizvodnje donoseći više hrane. Za budućnost Dalmacije veoma je važno i njeno more. Poljoprivreda i ribarstvo su podjednako važni temelji na kojima će se izgraditi prosperitet pokrajine. Tako Garanjin svojom knjigom daje neophodni okvir fiziokratskog pokreta u Dalmaciji. Iako je tiskana 1806. godine, postojala je u rukopisu 20 godina prije i o njoj su naši fiziokrati i agronomi sigurno znali od autora samog. I zato nam je ona za povijest ekonomske misli toliko značajna.

Slične misli, ali u drugačijim uvjetima iznosi Imbro Ignjatijević Tkalac u knjizi O hrvatskom gospodarstvu sredine 19. stoljeća, trima izvještajima Carsko-kraljevskom ministarstvu u Beču. Predgovor je napisala Mira Kolar. Prvi je izvještaj za 1852. godinu, drugi za razdoblje 1854.-1856. godine i treći za razdoblje 1857.-1859. godine. Zajednički im je liberalistički pristup gospodarstvu. Slijedeći svog učitelja gospodarske politike iz Heidelberga K. Raua, Tkalac je zagovarao slobodno tržište, a bio je dosljedno protiv feudalnih, srednjovjekovnih ograničenja. Podržavao je tržišnu slobodnu konkurenciju, a samo iznimno dopuštao je intervencionističke mjere (u obrtu, primjerice). Procijenio je da Jelačićeva privremena naredba o uređenju obrta i trgovine (izdana 20. V. 1851.) koja je "imala poslužiti kao prvi korak za definitivno zasnivanje obrta na osnovu slobodne konkurencije", nije postigla cilj jer nije uspjela odstraniti cehovske tradicije. Tkalac je zagovarao punu slobodu obrta, praćenu slobodom kretanja pojedinca, koji bi mogao zasnovati svoj obrt gdje to želi i drži korisnim. Izrijeком traži "zakonitu slobodu rada", prijeко potrebno izdizanje obrta na novu razinu (osnivanjem obrtne škole i drugim). Najvažnija

su mu raspravljana o poljoprivredi i žitnoj trgovini.

Glavni je uzrok zaostalosti zapostavljeni razvitak poljoprivrede, u kojoj je prisutan "najplići dilentizam i potpuni nedostatak znanstvenog pristupa poljoprivrednom gospodarenju". To je bilo potpuno suprotno stanju poljoprivrede u Europi, gdje je "zadivljujućim napretkom kemije i fiziologije ona postala prava znanost, jer samo tako vođena ona može zauzeti svoje pravo mjesto među proizvodnim čimbenicima ekonomske politike; samo tako ona će postati unosna, konkurentna poletu velike industrije". Tkalac je prema tome bio za paralelni razvitak znanstvene poljoprivrede i industrije. Bio je užasnut činjenicom što se "od cjelokupne površine oranica komorskog područja prosječno samo jedna šestina do jedna četvrtina godišnje stvarno obradi, tako da 3/4 do 5/6 zemlje obično leži na ugaru". Zalagao se za osnivanje visokog poljoprivrednog učilišta u Križevcima (osnovano je 1860. godine), gdje bi se u prvom redu obrazovali seljaci. Osnovne (pučke) škole morale su svakome, nadalje, dati osnove za poljoprivredno gospodarenje. Uz to treba otvoriti i trgovačke škole, koje će davati praktične poduke za rad ljudi u trgovini, obrtu i manufakturi (za razliku od dotad isključivih klasičnih gimnazija).

Stanje se promijenilo ukinućem kmetstva (1848.). ali ostale su druge tegobe. Seljak je bio nepismen, pa ga je valjalo opismeniti, da ne bi primjenjivao tradicionalne načine obrade, kako su "otac i djed radili". Osnivanje narodnih i poljoprivrednih škola bilo je prijeko potrebno - poručivao je Tkalac. Seljak nije bio u stanju učiti od vlastelina, jer on je još lošije obrađivao svoju zemlju. A najveći je problem bio to što je seljački posjed "najčešće premalen, većim dijelom razasut i raskomadan, pa i ne dopušta bolji rod". Osim toga, od kmetstva oslobođeni seljak nije imao kapitala, koji je bio prijeko potreban za bolje gospodarenje. To je bilo i prijeko potrebno i stoga što je Tkalac mislio da bi tadašnja poljoprivreda vođena "iznenađujućim napretkom kemije i fiziologije trebala zauzeti prvo mjesto među produktivnim čimbenicima" i "postati partner velike industrije u uzletu". Radi toga Tkalac je sugerirao da se što prije pristupi komasaciji, anticipirajući sve naše kasnije agrarne ekonomiste. Liberalna ekonomska načela, koja je zastupao, bila su ispred ljudi njegova vremena. Bio je najlucidniji ekonomski analitičar gospodarskih prilika u Hrvatskoj sredinom XIX. stoljeća, koji je istodobno nudio i niz pragmatičnih rješenja za ekonomske poboljšice, jednako na području poljoprivrede, obrta i trgovine.

Senzaciju je izazvala knjiga Rudolfa Bićanića Ekonomska podloga hrvatskog pitanja.

Predgovor ovom izdanju napisao je njegov nasljednik na katedri Ekonomske politike Pravnog fakulteta u Zagrebu. profesor Uroš Dujšin. Knjiga je u prvom izdanju pored autorova imala i predgovor Vlatka Mačeka. Bićanić je to 1938. godine osnovao u Zagrebu Institut za proučavanje seljačkog i nazadnog gospodarstva, u okviru gospodarske sloge. Institut je bio preteča Ekonomskog instituta, koji i danas djeluje u susjedstvu Ekonomskog fakulteta.

Bićanićev Institut postao je okupljalište brojnih i sposobnih suradnika uz čiju je pomoć mogao organizirati sistematske analize učinaka ekonomske politike tadašnjih jugoslavenskih vlasti na Hrvatsku. Bilo je to nužno jer je hrvatsko pitanje — tada najkrupnije političko pitanje kroz čitavo međuratno razdoblje — do tada bilo predmetom ispraznih političkih nadmudrivanja. Pozivajući se na narodno jedinstvo troimenog naroda. tj. Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i na osloboditeljsku ulogu Srba u stvaranju nove države beogradska je čaršija i dvorska kamarila opravdavala centralističko uređenje i srpsku dominaciju. Nasuprot tome, hrvatski su političari kao protuargument mogli isticati samo činjenicu da su Hrvati dragovoljno pristupili toj narodnoj zajednici i da im zato pripadaju i određena prava.

Značenje ove Bićanićeve knjige je prije svega u tome što nudi objašnjenje jednog prividnog

paradoksa novije hrvatske politike. On se sastoji u tome što je ideja o stvaranju državne zajednice južnoslavenskih naroda ponikla od Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog —dakle u Hrvatskoj— i što su njeni najgorljiviji provoditelji bili i opet Hrvati u Jugoslavenskom odboru —Frano Supilo i Ante Trumbić. No, ubrzo nakon stvaranja nove države upravo je pitanje političkog položaja Hrvata u njoj —glasovito hrvatsko pitanje— preraslo u najoštriju političku kontroverzu u karađorđevićevskoj Jugoslaviji. Otada pa do dana današnjeg Hrvate se, ne samo u zemlji nego i u inozemstvu, stalno optuživalo za nacionalizam i separatizam, rušenje bratstva i jedinstva i razbijanje Jugoslavije. Teško razočaranje Hrvata, a i velikog dijela stanovništva ostalih prečanskih krajeva, najsazetije ilustrira napomena Vladka Mačeka u predgovoru Bićanićevoj knjizi da srbijanski vlastodršci postupaju sa Hrvatskom i ostalim prečanskim krajevima otprilike onako kako je Turska u doba raspada Otomanskog Carstva postupala sa svojim pašalucima.

Iz takve situacije proističu, po Bićanićevoj ocjeni, i tmurni izgledi za budućnost države u cjelini, a napose Hrvata u njoj. Razvoj privrede u Jugoslaviji onemogućen je njenom kartelizacijom i državnim patronatom. K tome je razvoj kapitalističkog sektora zapostavio razvoj kupovne moći seljaka, bez kojeg nema općeg prosperiteta. Autoritativni sistem upravljanja putem vojne diktature osuđen je na neuspjeh, jer se ekonomijom ne može vladati dekretima odozgo time se samo izaziva anarhija i ekonomski slom. Hrvatski seljački pokret je reakcija na pritisak kapitalizma, kao što je i hrvatski narodni pokret odgovor na srbijanski imperijalizam. Zato su i mogući seljački pokreti u Srbiji koji se opiru pritisku kapitalizma prirodni saveznici hrvatskog seljačkog pokreta. Hrvatsko pitanje ima podlogu u neospornim ekonomskim činjenicama. Hrvatska ima drugu ekonomsku strukturu i druge ekonomske mogućnosti; zato Hrvati i žele upravljati sami sobom, tim više što ih je dvadesetgodišnje iskustvo naučilo da budu oprezni u zajedničkim poslovima sa Srbijom. Zato se ekonomski problemi Jugoslavije mogu riješiti samo na političkoj osnovi —piše Bićanić— pogotovo u doba prevlasti države kao ekonomskog faktora.

Gotovo u isto vrijeme, kad se pojavila Bićanićeva knjiga izašla je i knjiga Joze Tomaševića. Novac i kredit, sada s predgovorom akademika Ive Perišina. Autor je trebao postati profesor na tadašnjoj Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi. Uoči Drugog svjetskog rata odlazi u SAD kao stipendist Rockefellerove fondacije. Ostatak života proveo je u toj zemlji, postao profesor financija na San Francisco State University. Perišin ocjenjuje Tomaševićevu knjigu "kao remek-djelo hrvatske ekonomske misli". Opsežan dio knjige posvećen je pitanju monetarne i privredne ravnoteže. U opsežnim teoretskim razmatranjima značajan dio je posvećen problemima kamate i njenog utjecaja na ponudu i tražnju novca. Dužna se pažnja poklanja i monetarno-kreditnom tumačenju konjunktornog ciklusa. Zanimljiva su i njegova objašnjenja inflacije, deflacije i reflacije.

Tomašević podržava Keynesovu tezu o "bijedi usred izobilja" za što okrivljuje neracionalnu organizaciju čitavog privrednog života, prvenstveno u pogledu neravnoteže između investicija i štednje jer je to pojmovni par koji je osnova Keynesovih teorijskih razglabanja. U tom svom objašnjavanju inflacije Tomašević ni za trenutak ne zaboravlja da se pod tim pojmom kriju raznovrsni sadržaji, pa se stoga o njoj ne može uopćeno govoriti. Svaka inflacija je slučaj za sebe, pa se stoga svaki slučaj treba posebno analizirati. Tu je, među ostalim, jedan od glavnih nedostataka u našim hrvatskim analizama našeg prikrivenog inflatornog poremećaja kojim su prikrivene sve nevolje naše gospodarske politike. Nakon 1956. godine Tomašević se posvećuje pisanju povijesti II. svjetskog rata u Jugoslaviji. Od trotomno zamišljenog djela o ratu i revoluciji u Jugoslaviji između 1941.-1945. uspio je objaviti (1975. samo knjigu o četnicima. Prevedena je

i na naš jezik, ali s izbacivanjem nekih dijelova koji su se ticali odnosa četnika i partizana. Poslije njegove smrti (1994. godine) kći Neda uredila je sačuvana dva toma rukopisa i pripremila ih za tisak.

Konačno, šesta knjiga prikazanog prvog kola biblioteke poznato je životno djelo Vladimira Lunačka Povijest ekonomskih doktrina. Predgovor ovom izdanju napisao je Stjenko Vranjican, profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, na kojem je i Lunaček kao nastavnik djelovao šest godina. Za profesora Vranjicana neosporna je vrijednost Lunačkova djela "u sposobnosti povezivanja povijesnih zbivanja — društvene realnosti — s razvojem ekonomskih doktrina kao teorijskog odraza ukupnih društvenih promjena". U pisanju povijesti ekonomske misli mogu se upustiti samo afirmirani, enciklopedijski obrazovani socijalni teoretičari, vrsni poznavaoči prakse i teorije gospodarskog života kao i svih fundamentalnih znanstvenih disciplina. Valdemar Lunaček je rijedak naš ekonomista koji je cjelovitim djelom o povijesti ekonomskih misli zaslužio to priznanje. Tim više, jer je liberalističkim svjetonazorom isticao i propagirao naprednu ekonomsku misao.

3.

Višeznačna je važnost započetog objavljivanja najboljih djela istaknutih hrvatskih ekonomista u dobro zamišljenoj biblioteci čije je prvo kolo pred nama. Pokazati će prije svega da Hrvatska, hrvatski narod i hrvatska znanost pripadaju europskoj civilizaciji i kulturi, praćenjem njenih najvrednijih dostignuća u teoriji gospodarskog razvoja, a uz to i značajnim djelima koja ulaze svojom originalnošću i u najuži izbor europske ekonomske misli agrarnog i industrijskog doba. Njeni vodeći povjesničari već uvelike uvažavaju pionirske doprinose našeg Kotruljevića i Križanića, a s ovom će bibliotekom i nizu drugih biti osigurano zaslužno mjesto u europskoj ekonomskoj književnosti.

Zajedničko im je svima da su angažirani istraživači i znanstvenici, zaokupljeni propitivanjem otvorenih najsloženijih i za razvoj najvažnijih problema svoga vremena. Djeluju u sredini koja već tradicionalno zaostaje za svjetskim ekonomskim razvojem i nema potrebnog razumijevanja za moderniziranje svoje privrede. Navelo je to stanje i Nikolu Škrleca Lomničkog na neprijatan zaključak: "Hrvatski narod među drugima se izdvaja prvenstveno time što je krajnje neprijateljski raspoložen prema onome što se pučki naziva novotarijama".

Unatoč tome, hrvatski ekonomisti redovito prate privredni razvoj naprednijih europskih naroda i njihovu gospodarsku misao, koja industrijsko pa i agrarno napredovanje osmišljava, potiče i propagira. I to pokazuje kako su naši stari ekonomisti svojim izlaganjima i zagovaranjima uvijek bili povezani s najnaprednijim europskim i svjetskim teoretskim i praktičnim dostignućima i iskustvima. Sve su poduzimali da pokrenu svoju inertnu sredinu, da je potanko upoznaju s dostignućima naprednijih naroda i potaknu na brži ekonomski razvitak. Pratili su otvorene probleme i predlagali rješenja prikladna našim prilikama i potrebama. Zato je njihovo izlaganje sadržajem i namjenom i danas aktualno, te je korisno i poučno i za naš suvremeni istraživački i praktični probitak.

Djela im pokazuju kako je za uspjeh potreban cjelovit gospodarski razvitak. Svako zaostajanje jednog dijela gospodarstva, pogotovu poljoprivrednog industrijskog razvoja, šteti sveukupnom probitku i usporava ukupno napredovanje. Posebna je dragocjenost i aktualnost prikazanih ekonomskih djela i u tome, što njihovi autori podjednako žive i djeluju u uvjerenju da je znanstveno istraživanje osmišljavanje aktualnih problema i budućnosti gospodarskog razvoja bitna pretpostavka sveopće modernizacije svakog pa i hrvatskog naroda. Negoduju i upućuju

oštre prijekore suvremeniciima koji za to nemaju razumijevanja. Upozoravaju ih da samim time nanose veliku štetu svome narodu, a ujedno omogućuju strancima da bez odgovarajuće naknade izvlače veliku korist iz naše privrede. Po prirodi stvari domaći ljudi postaju sve siromašniji i zaostali.

Nažalost, mnoga zapažanja starih ekonomista i sada mogu poslužiti kao važna upozorenja svima, pogotovu onima koji odlučuju o hrvatskom, sada već postmodernom razvoju. Čuvena kritika Eugena Kvaternika iz 1863. godine kao da je jutros osvanula u svim hrvatskim medijima. Trebalo bi je stalno ponavljati, a glasi: "Ništa za budućnost naroda nije značajnije od gospodarskih znanosti, a zbog naših zanemarivanja te znanstvene discipline iz naše zemlje koristi izvlače stranci, dok domaći ljudi sve više siromaše ".

Adolf Dragičević